

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Факультет № 6
Кафедра соціології та психології

РОБОЧА ПРОГРАМА

навчальної дисципліни «**Психологія агресії**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

(для денної та заочної форми навчання)

Харків 2020

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.20 № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 16.09.20 № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін

Протокол від 18.09.20 № 5

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології Протокол від
07.09.20 № 9

Розробники:

1. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук
Філоненко В.М.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії
фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.

2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук,
доцент Шиліна А.А.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Шифри та назви галузі знань, код та назва спеціальності, ступень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів ECTS – 5 Загальна кількість годин – 150 Кількість тем 12	05 соціальні та поведінкові науки; 053 Психологія; Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти	Навчальний курс 1,2 Семестр 2,3 Види контролю: залік – 2 семестр, екзамен -3 семестр
Розподіл навчальної дисципліни за видами занять:		
денна форма навчання Лекції – 40; Семінарські заняття – 20; Практичні заняття – 20; Лабораторні заняття – 0; Самостійна робота – 70; Індивідуальні завдання: Курсова робота – немає Реферати (тощо) – 1/3	заочна форма навчання Лекції – 6; Семінарські заняття – 4; Практичні заняття – 4; Лабораторні заняття – 0; Самостійна робота – 136; Індивідуальні завдання: Курсова робота – не має Реферати – 1/3	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: сформувати знання про цілі, функції та види агресії, основні теорії агресії, основні причини виникнення агресії; механізми становлення агресивної поведінки людини; особливості прояву агресії у різні вікові періоди, методи психологічної діагностики агресивності, індивідуальні та групові методи психокорекції агресивності.

Завдання: розглянути та проаналізувати теорії агресії, психологічні причини та прояви агресивності, оволодіти основними методами та методиками психокорекції дитячої агресивності.

Міждисциплінарні зв'язки: вивчення даного курсу базується на знаннях основних положень загальної психології, соціальної психології, конфліктології.

Очікувані результати навчання: у результаті вивчення курсу здобувач повинен **знати:** основні причини виникнення агресії; механізми становлення агресивної поведінки; особливості прояву агресії у різні вікові періоди; **уміти:** діагностувати агресивність; відрізнити агресивну поведінку від агресивних станів; володіти психологічними методами корекції агресивної поведінки.

Програмні компетентності, які формуються при вивченні навчальної дисципліни:

Інтегральна компетентність	I. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, що передбачають застосування основних психологічних теорій та методів та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов.
-----------------------------------	--

Загальні компетентності (ЗК)	ЗК-1	Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
	ЗК-8	Навички міжособистісної взаємодії.
Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК)	СК-1	Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.
	СК-3	Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.
	СК-7	Здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формувати аргументовані висновки та рекомендації.

3. Програма навчальної дисципліни

Тема № 1. Агресія: визначення і основні теорії. Агресія: робоче визначення. Агресія як поведінка. Агресія і намір. Агресія як заподіяння шкоди або нанесення образи. Агресія, яка зачіпає живі істоти. Агресія зачіпає реципієнта, який прагне уникнути нападу. Ворожа агресія в протилежність інструментальній агресії.

Тема № 2. Теоретичні напрямки в описі агресії. Агресія як інстинктивне поведінка: вроджене прагнення до смерті і руйнування. Агресія як інстинктивне поведінка: психоаналітичний підхід. Агресія як інстинктивне поведінка: погляд на проблему з позицій еволюційного підходу. Агресія як прояв спонукання. Агресія як прояв спонукання: мотивація заподіяння шкоди або шкоди іншим. Агресивне спонукання: фрустрація і агресія. Агресивні тенденції: теорія посилів до агресії Берковица. Агресивне збудження: теорія переносу збудження Зільманна.

Тема № 3. Когнітивні моделі агресивної поведінки. Модель утворення нових когнітивних зв'язків Берковица. Взаємозалежність пізнання і збудження. Когнітивні моделі агресивної поведінки. Агресія як придбана соціальна поведінка: пряме і вікарне навічання насильству. Засвоєння агресивної поведінки. Регулятори агресивної поведінки. Концепція соціального навчання.

Тема №4. Методи систематичного вивчення агресії. Експериментальні та неекспериментальні підходи в дослідженнях агресії. Методи вивчення агресивної поведінки за допомогою опитування. Архівні дослідження. Вербальна інформація про агресивну поведінку. Анкети. Особистісні шкали. Оцінювання іншими. Проективні методи. Спостереження агресії. Автомобільні сигнали. Міжособистісні конфронтації.

«Ігрові» заходи агресії. Вимірювання вербальної агресії. Пряма фізична агресія: шкода без втрати. Лабораторні методи вивчення агресії. Вибір методу і підходу для вивчення агресії.

Тема №5. Становлення агресивної поведінки. Засвоєння агресивної поведінки. Взаємовідносини в сім'ї. Моделі сімейного впливу. Відношення «батьки – дитина». Взаємовідношення з братами та сестрами. Стиль сімейного керівництва. Покарання, контроль та інші фактори. Взаємодія з однолітками. Навчання агресивним діям. Агресія та соціальний статус. Демонстрація моделей агресивного походження: вплив агресії, що спостерігається. Навчання на живих зразках: спостереження інших людей. Ставши жертвою насильства. Моделі агресії в засобах масової інформації. Вплив когнітивних процесів на розвиток агресії. Розпізнавання та інтерпретація «посилів до агресії» в соціальних ситуаціях. Вибір та оцінка реакцій на агресію. Чи стійкий агресивний показник: як на підставі знань про агресивність в дитячих справах прогнозувати рівень агресивності в зрілих годах?

Тема №6. Соціальні детермінанти агресії. Фрустрація: запобігання шляху до бажаного як зовнішня агресія. Свідомство того, що фрустрація провокує або не провокує виникнення агресії. Від фрустрації до агресії: опосередковуючі фактори. Рівень фрустрації. Посили до агресії. Непередбачуваність фрустрації. Емоціональні та когнітивні процеси. Вербальний та фізичний напад: реальна і вдавана провокація як передумови агресії. Відкрита агресія.

Помста. Пол і раса об'єкта як передумови агресії. Наказ є наказ: підпорядкування владі. Ефект присутності та вчинків третьою стороною. Присутність і статус сторонніх осіб.

Тема №7. Зовнішні детермінанти агресії. Агресія і жара. Лабораторні та архівні дослідження, їх протиставлення та розв'язання протиріччя. Шум і агресія. Ефекти тісноти. Вплив забрудненого повітря на агресію. Зовнішні посилювачі до агресії як детермінанти агресивного походження. Індивідуальні характеристики як посилювачі до агресії. Предмети як призвідники агресії. Мас-медіа як джерело посилювачів до агресії. Самоусвідомлення: нагадування ззовні про те, хто ми та що ми собою уявляємо.

Тема №8. Індивідуальні агресивні детермінанти: особистість. Особистість і агресія: риси характеру, що мають відношення до насильства. Особистісні риси, що мають відношення до агресивності у нормальних індивідів. Тривога і агресія: страх соціального несхвалення. Упереджена атрибуція ворожості: доведення дурних намірів інших. Роздільність і емоційна чутливість: бурхлива реакція на провокацію. Локус контролю: ведення особистого контролю та агресії. Модель поведінки осіб, схильних до коронарних захворювань та агресія. Відчуття сорому і агресія: від самонеприйняття до ворожості і гніву. Особистість і «нормальна агресія». Насильники: агресори, ті, що абсолютно не контролюють і надмірно контролюють себе.

Тема №9. Індивідуальні агресивні детермінанти: установки та гендер. Індивідуальні детермінанти агресії: установки та гендер. Установки, системи цінностей та агресія. Забобон і міжрасова агресія. Агресія за відношенням до «чужака»: роль уявного конфлікту. Система цінностей та агресії: ефект від самозвернення до внутрішнього миру. Гендер і агресія: чоловіки та жінки як агресори. Гендер і агресія: чоловіки та жінки як об'єкти агресії. Першопричина гендерних відмінностей в агресії: генетика та соціальні ролі.

Тема №10. Біологічні основи агресивного походження людини. Роль факторів спадковості у формуванні агресивної поведінки людини. Аномалії, вивільнені половими хромосомами. Гіпотеза Y-хромосоми. Гіпотеза X-хромосоми. Гормони і агресивна поведінка. Центральна нервова система. Лімбічна система. Кора головного мозку. Взаємодія головного мозку та навколишнього середовища. Збудження і агресія. Вплив збудження на агресію. Схильність до збудливості, або реактивність. Вплив агресії на збудження. Застереження відносно біологічних джерел: «Пошук істини»; «Помилкові очікування»; «Побоювання біологічного втручання».

Тема №11. Агресія в природних умовах. Моделі впливу алкоголю та наркотиків на агресивність поведінки. Способи контролю за агресією у людини в стані алкогольного сп'яніння. Сексуальна агресія. Характеристики сексуального агресора. Алкоголь і сексуальна агресія. Вплив алкоголю на агресію по відношенню до жінок. Вплив алкоголю на сексуальне збудження. Модель впливу алкоголю на сексуальну агресію. Вплив порнографії на агресію. Вплив еротики на агресію. Вплив інтенсивної демонстрації порнографії. Вплив еротики на відношення до жінок. Агресія по відношенню до жінок. Природа сексуального/агресивного образу. Агресія, що пов'язана із спортивними подіями. Агресія глядачів. Агресія серед учасників. Міжособистісний конфлікт в звичних умовах.

Тема №12. Превентивні заходи та управління агресією. Покарання. Страх покарання. Здобуття вигоди за допомогою агресії. Сила і вірогідність боязні можливого покарання. Реальне покарання: чому воно учить? Покарання і кримінальне право: можливі парадокси. Катарсис. Розрядка напруги за допомогою агресивних дій. Емоційний катарсис. Катарсис і поведінкова агресія. Дія моделей неагресивної поведінки. Вплив моделей неагресивної поведінки. Когнітивні методи контролю агресії. Атрибуції і агресія. Вибачення або виправдання: чому вигідно говорити «пробачте». Індукція несумісних реакцій: емпатія, гумор і помірно сексуальне збудження як засоби запобігання людської агресії. Виробничий конфлікт. Тренінг соціальних умінь. Управління людською агресією.

4. Структура навчальної дисципліни

4.1.1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 2							
Тема № 1. Агресія: визначення і основні теорії.	14	4	6	2		2	залік
Тема № 2. Теоретичні напрямки в описі агресії.	16	4		2		10	
Тема № 3. Когнітивні моделі агресивної поведінки.	14	4		2		8	
Тема №4. Методи систематичного вивчення агресії.	16	4	6	2		4	
Тема №5. Становлення агресивної поведінки.	14	4		2		8	
Тема №6. Соціальні детермінанти агресії.	16	4		2		10	
Всього за семестр № 2:	90	24	12	12		42	
Семестр № 3							
Тема №7. Зовнішні детермінанти агресії.	10	2	4			4	екзамен
Тема №8. Індивідуальні агресивні детермінанти: особистість.	10	4		2		4	
Тема №9. Індивідуальні агресивні детермінанти: установки та гендер.	10	2		2		6	
Тема №10. Біологічні основи агресивного походження людини.	10	2	4			4	
Тема №11. Агресія в природних умовах.	10	2		2		6	
Тема №12. Превентивні заходи та управління агресією.	10	4		2		4	
Всього за семестр № 3:	60	16	8	8		28	

4.1.2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (заочна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 2							
Тема № 1. Агресія: визначення і основні теорії.	14	2	2	2		8	залік
Тема № 2. Теоретичні напрямки в описі агресії.	16					16	
Тема № 3. Когнітивні моделі агресивної поведінки.	14					14	
Тема №4. Методи систематичного вивчення агресії.	16					16	
Тема №5. Становлення агресивної поведінки.	14					14	
Тема №6. Соціальні детермінанти агресії.	16	2				14	
Всього за семестр № 2:	90	4	2	2		82	
Семестр № 3							
Тема №7. Зовнішні детермінанти агресії.	10	2				8	екзамен
Тема №8. Індивідуальні агресивні детермінанти: особистість.	10					10	
Тема №9. Індивідуальні агресивні детермінанти: установки та гендер.	10		2			8	
Тема №10. Біологічні основи агресивного походження людини.	10					10	
Тема №11. Агресія в природних умовах.	10					10	
Тема №12. Превентивні заходи та управління агресією.	10			2		8	
Всього за семестр № 3:	60	2	2	2		54	

4.1.3. Теми та завдання до семінарських та практичних занять

Тема № 1 Агресія: визначення і основні теорії.

Семінарське заняття на тему: Проблема агресивної поведінки на сучасному етапі розвитку наукового знання.

Навчальна мета заняття: проаналізувати стан проблеми агресивної поведінки на сучасному етапі розвитку наукового знання, навчитись визначати специфіку предмету дисципліни, засвоїти основні етапи розвитку науки та її зв'язок з іншими науковими дисциплінами; поглибити знання щодо методології психології агресивної поведінки.

Кількість годин - 6. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Визначення поняття «агресія».
2. Форми та види агресивної поведінки.
3. Психологічні підходи вивчення агресії.

Методичні вказівки до першого питання: готуючись до першого питання студенти повинні визначити поняття, предмет психології агресії як науки, про прояви, закономірності агресивних проявів, про походження і розвиток агресії в онто- і філогенезі. Агресія (від лат. Aggredere - нападати) - поведінка, спрямована на нанесення фізичної чи психологічної шкоди, аж до знищення об'єкта агресії. У ролі об'єктів можуть виступати живі істоти або предмети. Агресія може виникнути як реакція людини на фрустрацію, стрес, психологічний або фізичний дискомфорт. Стан агресії супроводжується гнівом, ворожістю, ненавистю і т.п. Агресивна поведінка може служити засобом досягнення будь-якої мети - наприклад, підвищення власного статусу за рахунок самоствердження.

Агресивні прояви можуть бути: 1) засобом досягнення певної мети; 2) способом психологічної розрядки, заміщення блокованої потреби; 3) самоціллю; 4) способом задоволення потреби в самореалізації та самоствердженні.

Таким чином, агресивність людини неоднорідна, коливається від слабкого до крайнього ступеня, різна за своєю модальністю та призначенням.

Можна виділити параметри агресивності різної модальності, що відрізняються:

- 1) інтенсивністю агресії, її жорстокістю;
- 2) спрямованістю на конкретну особу або взагалі на всіх людей;
- 3) ситуативністю або стійкістю агресивних тенденцій особистості.

Методичні вказівки до другого питання: в цьому питанні студенти мають вивчити різновиди агресивних проявів. Умовно можна виділити такі різновиди поведінки з погляду агресивності (форми агресивної поведінки):

- 1) антиагресивність;
- 2) інтринсивна агресія;
- 3) агресивність недиференційована;
- 5) умовна, інструментальна агресія;
- 6) ворожа агресивність;
- 7) жорстока агресія;
- 8) психопатична агресія;
- 9) агресія за мотивом групової солідарності;
- 10) військова агресія (дії

військовослужбовців у бойових умовах, вбивство ворога); 11) сексуальна агресія різного ступеня.

Методичні вказівки до третього питання: студенти повинні опанувати підходи щодо вивчення психології агресії. Психологія агресії підрозділяється на безліч підходів.

Теми рефератів

1. Засоби масової інформації як джерело посилів до агресії
2. Агресія як інстинктивна поведінка

Питання цільових виступів студентів:

1. Глибинно-психологічний підхід вивчення агресії
2. Цільовий підхід вивчення агресії
3. Емоційний підхід вивчення агресії
4. Фрустраційна теорія агресивної поведінки
5. Поняття агресії в теорії спонукання.

Література.

Основна:

1. Бэррон Р. Ричардсон Д. Агрессия. 2-е изд. / Р. Бэррон, Д. Ричардсон – СПб.: «Питер», 2014. – 416 с.
2. Ениколопов С.Н. Понятие агрессии в современной психологии / С.Н. Ениколопов // Прикладная психология. - 2001. - № 1. - С. 60-71.
3. Ильин Е.П. Психология агрессивного поведения / Е.П. Ильин - СПб.: «Питер», 2014. – 368 с.
4. Ковалёв П. Возрастно-половые особенности отражения в сознании структуры собственной агрессивности и агрессивного поведения / П. Ковалёв – СПб.: 1999. – 358 с.

Додаткова:

1. Лоренц К. Л. Агрессия (так называемое «зло»): Пер. с нем./ К. Л. Лоренц – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс». – 1994.- 272 с.
2. Мельникова М. Граница тела и агрессивность: исследование детей 6-7 лет./ М. Мельникова - Ижевск: Удмуртский ун-т, 2003. - 126 с.

Практичне заняття за темою: Вивчення методик виявлення агресивності особистості.

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати методики з виявлення агресивності, засвоїти порядок проведення методик та інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Доведення теоретичних положень про агресію. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою А. Басса - А. Даркі.
2. Підрахунок балів, переведення відповідей у бали за окремими проявами (шкалами) та інтерпретація отриманих даних по результатам тестування за методикою А. Басса - А. Даркі.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Хван А.А., Зайцев Ю.А., Кузнецова Ю.А. Стандартизация опросника А. Басса и А. Дарки / Психологическая диагностика, 2008, № 1, — с. 35-58.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики Басса-Дарки.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання 1. Агресивність є стійкою особистісною рисою, яка полягає у готовності, намаганні людини досягти соціального визнання, домінування через застосування деструктивного впливу.

Традиційно вирізняються три групи об'єктів, на які спрямовується агресивність:

- 1) інша людина, група людей, суспільство;
  - 2) матеріальні та культурні цінності, жива і нежива природа;
  - 3) сама людина, що є одночасно суб'єктом та об'єктом агресивності.
- Зовнішні, різноманітні прояви агресивності поєднуються поняттям «агресія». Найчастіше вони пов'язані із застосуванням фізичної сили, мовних і немовних засобів спілкування (слова і вирази, письмові повідомлення, аудіо-, відеозаписи та ін.) і мають прямий, прихований, комбінований характер. Для виявлення агресивності у практичних цілях найчастіше застосовуються методики А. А. Басса - А. Даркі, Тест Руки Вагнера.

Методика дозволяє здійснити ґрунтовне виявлення агресивності в цілому, а також стосовно таких окремих проявів:

1. Фізична агресія — застосування фізичної сили до іншої людини.
2. Вербальна агресія — застосування погрози, лихослів'я, проклять в емоційній формі (крик, вереск тощо).
3. Побічна агресія — розповсюдження пліток, чуток, наявність двозначного гумору та нецілеспрямованих вибухів люті (тупотіння ногами, викрики).
4. Негативізм — опозиційна манера поведінки у пасивній чи активній формі, спрямована проти осіб чи соціальних норм.
5. Роздратування — схильність до запальності, різкості, грубощів за найменших підстав.
6. Підозрілість — схильність до недовіри, обережності, обумовлених переконаністю у шкідливих намірах оточення.
7. Образа — заздрість, ненависть до оточення за завдані ними реальні чи надумані страждання.
8. Почуття вини — докори сумління, злість на себе за власні кепські риси і вчинки.

Інструкція

Вашій увазі пропонуються 75 тверджень, що їх необхідно співвіднести з власною манерою поведінки, способом життя і відповісти «так», «напевне, так», «ні», «напевне, ні». Відповіді фіксуються у відповідних графах спеціального бланку.

Питання 2.

Обробка та інтерпретація відповідей

В обробці відповіді «так», «напевне, так» поєднуються в одну групу «так», а відповіді «ні», «напевне, ні» поєднуються в одну групу «ні».

Набрані за кожною шкалою бали арифметичне складаються. За шкалами 1, 2, 3, 4, 5, 8 бали ще раз складаються, і набрана сума свідчить про рівень агресивності. На її підставі формулюється один із таких висновків:

— знижена агресивність — 0-16 балів;

— нормальна агресивність — 17—25 балів;

— підвищена агресивність - 26 та більше балів. За шкалами 6, 7 бали складаються, і набрана сума свідчить про рівень ворожості. На її підставі формулюється один із таких висновків:

— знижена ворожість - 0-3 бали;

— нормальна ворожість — 4-10 балів;

— підвищена ворожість — 11 та більше балів.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

Тема № 2. Теоретичні напрямки в описі агресії.

Практичне заняття за темою: Виявлення особливостей агресивності особистості за методикою тест Руки.

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати проєктивні методики з виявлення агресивності, засвоїти порядок проведення методики тесту Руки та навчитися інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Доведення теоретичних положень щодо проєктивних методик вивчення агресивності особистості. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою тест Руки.

2. Підрахунок балів, переведення відповідей у бали за окремими проявами (шкалами) та інтерпретація отриманих даних по результатам тестування за методикою тест Руки.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. — СПб: Питер, 2001. — 352 с: ил. — (Серия «Мастера психологии»).

2. <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/3700>

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики тесту Руки.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання 1. Інструкція до тесту Руки: «Уважно розгляньте запропоновані Вам зображення і скажіть, що, на Вашу думку, робить ця рука?»

Якщо досліджуваний вагається з відповіддю, йому пропонується запитання: «Як Ви думаєте, що робить людина, якій належить ця рука? На що здатна людина з такою рукою? Назвіть всі варіанти, які можете собі уявити».

Стимульний матеріал – стандартні 9 зображень кисті руки і одна без зображення, при показі якої просять уявити кисть руки і описати її уявні дії. Зображення пред'являються в певній послідовності і положенні. При нечіткій і двозначній відповіді просять пояснень, запитують: «Добре, а що ще?», Але не нав'язують жодних специфічних відповідей. Якщо експериментатор відчуває, що його дії зустрічають опір, рекомендується перейти до іншої картки. Тримати малюнок-картку можна в будь-якому положенні. Число варіантів відповідей по картці не обмежується. Бажано отримати чотири варіанти відповідей. Якщо кількість відповідей менша, уточніть, чи немає бажання ще що-небудь сказати щодо даного зображення руки, а в протоколі, наприклад, при єдиному варіанті відповіді проставляється його значення зі знаком *4, тобто ця єдина безальтернативна відповідь оцінюється в чотири бали замість одного.

Важливо у всіх можливих випадках (якщо досліджуваній не виражає протесту) максимально знижувати невизначеність відповіді, наповнювати змістом висловлювання типу «хтось, щось, комусь» і т.п.

Питання 2. Обробка результатів дослідження за тестом Руки:

Всі відповіді фіксуються в протоколі. Крім запису відповідей реєструється положення, в якому досліджуваній тримає картку, а також час з моменту пред'явлення стимулу до початку відповіді.

У протоколі зазначається: У першій колонці вказують номер картки. У другій – дається час першої реакції на картку в секундах. У третій – наводяться всі відповіді досліджуваного. У четвертій – результати категоризації відповідей. Якщо експериментатору доводиться звертатися до досліджуваного з уточненнями – це позначається (ут).

Після категоризації підраховується число висловлювань в кожній категорії.

Категорії відповідей: «Страх», «Емоційність», «Комунікація» і «Залежність» відображають тенденцію до дії, спрямовану на пристосування до соціального середовища; при цьому ймовірність агресивної поведінки незначна.

Відповіді, що відносяться до категорій «Демонстративність» і «Інвалідність», при оцінці ймовірності агресивних проявів не враховуються, тому їх роль в даній області поведінки непостійна. Ці відповіді можуть лише уточнювати мотиви агресивної поведінки.

Важливо, що значення має не тільки співвідношення установок на соціальну кооперацію і агресію, але і те, які саме тенденції протиставляються конфронтації, що спонукає людину до співпраці: страх перед відповідною агресією, почуття власної неповноцінності, залежності або потреба в теплих, дружніх контактах з оточуючими.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

Тема № 3. Когнітивні моделі агресивної поведінки.

Практичне заняття за темою: Діагностика брехливості особистості.

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати методики з виявлення брехливості, засвоїти порядок проведення методик та інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою виявлення брехливості.
2. Підрахунок балів, переведення відповідей у бали за окремими проявами (шкалами) та інтерпретація отриманих даних по результатам тестування за методикою виявлення брехливості.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Церковная, Ирина Анатольевна Многомерно функциональное исследование лживости как индивидуально - психологической особенности личности : [Электронный ресурс]: Дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Екатеринбург: РГБ, 2006.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики з визначення брехливості.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання 1. Вам пропонується послідовно відповісти на ряд тверджень, що стосуються деяких сторін Вашої особистості. При відповідях важлива Ваша перша реакція. В опитувальних листах немає хороших і поганих тверджень. Кожне з них має право на існування. За одну хвилину Ви повинні дати 5-6 відповідей. Свої відповіді заносьте в протокол у вигляді цифр. Приступаючи до відповідей, пам'ятайте про те, що на всю роботу відпускається не більше 20-30 хвилин. Слідкуйте за тим, щоб кожному порядковому номеру затвердження суворо відповідав відповідь в його цифровому вираженні. Постарайтесь, якомога рідше вдаватися до нейтральної відповіді «коли як», оцінюваної в 4 бали.

Питання 2. Підраховується сума балів в кожному з відповідних розділів, що характеризують різні аспекти брехливості. Сума балів за кожною шкалою від 34 до 49 говорить про вираженість даного параметра; від 19 до 33 - про нейтральність, ситуативному прояві; від 7 до 18 - про невиразність.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

Тема №4. Методи систематичного вивчення агресії.

Семінарське заняття на тему: Біологічні передумови агресії.

Навчальна мета заняття: вивчити основні біологічні передумови виникнення агресивної поведінки.

Кількість годин: 6 годин.

Навчальні питання:

1. Успадкованість агресії.
2. Аномалії, спричинені статевими хромосомами. Гормони і агресивна поведінка.
3. Центральна нервова система і агресивна поведінка.

4. Збудження і агресія.

Методичні вказівки до першого питання: готуючись до першого питання студенти повинні визначити поняття, що стосуються успадкованості агресивної поведінки. Одним із засобів підтвердження біологічної основи поведінки людини є доказ того, що люди, що володіють аналогічними біологічними характеристиками, поведуться подібним чином. Тобто, якщо люди, які мають однакові гени, виявляють і однакові особливості в поведінці, можна вважати подібну поведінку спадковим. Більш того, будь-яка характерна риса, що має спадковий характер, найбільш яскраво буде проявлятися у найближчих родичів: наприклад, у близнюків будуть більш схожі спадкові характеристики, ніж у двоюрідних братів і сестер. Подібним же чином однозиготні близнюки (з однієї яйцеклітини) повинні бути більш схожі один на одного, ніж двохзиготні (з різних яйцеклітин).

Щоб визначити ступінь успадкованості такої якості, як схильність до агресії, було розроблено кілька дослідницьких програм. Деякі вчені вивчали ступінь східного прояву агресії в її різних аспектах у однозиготних і двохзиготних близнюків. У той час як одні дослідники практично не виявили жодних ознак успадкованого агресивних якостей (Carmelli, Rosenman, & Swan, 1988; Carmelli, Swan, & Rosenman, 1990; Mednick, Brennan, & Kandel, 1988; Plomin, Foch & Rowe, 1981) , інші прийшли до висновку, що гени відіграють більш важливу роль у формуванні агресивної поведінки, ніж навколишня обстановка (Ghodsian-Carpey, 1987; Rushton, 1988; Rushton, Fulker, Neale, Nias & Eysenck, 1986).

Успадкованість схильності до вчинення злочинів аж ніяк не означає безумовної успадкованої схильності до агресії: особи, поведінка яких вивчалася у всіх цих дослідженнях, часто здійснювали ненасильницькі злочини.

Методичні вказівки до другого питання: в цьому питанні студенти мають вивчити особливості аномалії, спричинені статевими хромосомами, які призводять до агресії у поведінці та впливу гормонів на поведінку.

Методичні вказівки до третього питання: студенти повинні володіти знаннями про дослідження, пов'язані з двома основними утвореннями головного мозку, що відіграють важливу роль у формуванні агресивної поведінки - з лімбічної системою, що складається з різноманітних структур, функція яких полягає у контролюванні основних потягів і емоцій, і корою головного мозку, відповідальною за цілий комплекс когнітивних функцій, які мають істотне значення в процесах навчання, вироблення суджень і прийняття рішення.

Методичні вказівки до четвертого питання: студенти мають вивчити особливості взаємозв'язку збудження і агресивних проявів у поведінці. Агресивна поведінка людини пов'язана з активізацією симпатичної нервової системи - того компонента вегетативної нервової системи, який спонукає нас «вступати в бій чи рятуватися втечею». Основний механізм цієї системи полягає в тому, що ситуація, що представляє загрозу для нашої безпеки, викликає найрізноманітніші соматичні реакції (наприклад, розширення

зіниць, підвищення артеріального тиску, збільшення частоти пульсу і посилення потовиділення), які допомагають нам зустріти насуваючу небезпеку у всеозброєнні або втекти від неї.

Теми рефератів

1. Агресія у сфері освіти.
2. Вандалізм як деструктивна агресивна поведінка.
3. Агресія у спорті.

Питання цільових виступів студентів:

1. Особенності впливу спадкового чинника на формування агресивної поведінки.
2. Вплив хромосом на статеві відмінності в агресивній поведінці.
3. Роль андрогенів у формуванні агресивної поведінки.
4. Особливості нейропсихологічного методу.

Література.

Основна:

1. Берковиц Л. Агрессия. Причины, последствия, контроль / Л. Берковиц – СПб.: 2001. – 512 с.
2. Бэрон Р. Ричардсон Д. Агрессия. 2-е изд. / Р. Бэрон, Д. Ричардсон – СПб.: «Питер», 2014. – 416 с.
3. Ениколопов С.Н. Понятие агрессии в современной психологии / С.Н. Ениколопов // Прикладная психология. - 2001. - № 1. - С. 60-71.

Додаткова:

1. Реан А.А. Агрессия в структуре поведения возбудимой и демонстративной личности / А.А. Реан // Ананьевские чтения – 97. – 1997. - №2. – С.14.
2. Реан А.А., Трофимова Н.Б. Гендерные различия структуры агрессивности у подростков / А.А. Реан, Н.Б. Трофимова // Актуальные проблемы деятельности практических психологов. – 1999. - №3. – С.6.

Практичне заняття за темою: Діагностика схильності особистості до поведінки, що відхиляється.

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати методики з виявлення схильності особистості до поведінки, що відхиляється, засвоїти порядок проведення методик та інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою дослідження схильності до тих чи інших девіацій у поведінці підлітків..
2. Підрахунок балів за коефіцієнтами та інтерпретація отриманих даних по результатам тестування за методикою дослідження схильності до тих чи інших девіацій у поведінці підлітків.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Овчарова Р. В. «Технологии практического психолога образования», Творческий центр «Сфера», Москва, 2000 г., с. 255.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики зі схильності особистості до поведінки, що відхиляється.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання 1. Методика діагностики схильності до тих чи інших девіацій у поведінці підлітків містить сім шкал та 98 питань. Досліджувані повинні відповісти на запропоновані питання.

Питання 2. Кожній відповіді відповідно до ключа присвоюється один бал. Потім по кожній шкалою підраховується сумарний бал, який і порівнюється з тестовими нормами. При відхиленні індивідуальних результатів випробуваного від середнього сумарного балу за шкалою більше на 1S вимірювану психологічну характеристику можна вважати вираженою. Якщо індивідуальний сумарний бал випробуваного менше середнього за тестовими нормами на 1S, то вимірювану властивість можна оцінювати як маловиражену. Крім того, якщо відома приналежність випробуваного до «делінквентної» популяції, то його індивідуальні результати доцільно порівнювати з тестовими нормами, розрахованими для «делінквентної» підвибірки.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

Тема №5. Становлення агресивної поведінки.

Практичне заняття за темою: Діагностика відповідальності особистості.

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати методику з виявлення відповідальності особистості, засвоїти порядок проведення методики та інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою багатовимірно - функціональної діагностики «Відповідальності» (ОТВ-70) В.Пряжеїна.
2. Підрахунок балів, переведення відповідей у бали за окремими проявами (шкалами) та інтерпретація отриманих даних по результатам тестування.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Овчарова Р. В. «Технологии практического психолога образования», Творческий центр «Сфера», Москва, 2000 г., с. 255.
2. Пряжеин В.П. Психодиагностика личности : Избранные психологические тесты : Практикум. – Сургут : Сургутский гос. пед. ун-т, 2014. – 215 с.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики з виявлення відповідальності особистості.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання 1. Вам пропонується послідовно відповісти на ряд тверджень, що стосуються деяких сторін Вашої особистості і характеру. При відповідях важлива Ваша перша реакція. В опитувальних листах немає хороших і поганих тверджень. Кожне з них має право на існування. За одну хвилину Ви повинні дати 5-6 відповідей. Свої відповіді заносите в протокол у вигляді цифрового виразу. Приступаючи до відповідей, пам'ятайте про те, що на всю роботу відпускається не більше 15-20 хвилин. Слідкуйте за тим, щоб кожному порядковому номеру затвердження суворо відповідав відповідь в його цифровому вираженні. Постарайтеся якомога рідше вдаватися до нейтральної відповіді «коли як», оцінюваного в 4 бали. Заздалегідь Вам вдячні за щирі відповіді і чітку роботу.

Питання 2. Проводимо підрахунок балів, їх суму за шкалами та інтерпретуємо отримані дані.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

Тема №6. Соціальні детермінанти агресії.

Практичне заняття за темою: Діагностика відповідальності особистості.

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати методику з виявлення відповідальності особистості, засвоїти порядок проведення методики та інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою Опитувальник особистісного симптомокомплексу відповідальності.

2 Підрахунок балів за коефіцієнтами та переведення їх в стени, інтерпретація отриманих даних по результатам тестування.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Овчарова Р. В. «Технологии практического психолога образования», Творческий центр «Сфера», Москва, 2000 г., с. 255.
2. Прядеин В.П. Психодиагностика личности : Избранные психологические тесты : Практикум. – Сургут : Сургутский гос. пед. ун-т, 2014. – 215 с.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики з виявлення відповідальності особистості.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання 1. Наводимо інструкцію: «Вам буде запропоновано ряд тверджень, що стосуються різних сторін життя і ставлення до них. Оцініть, будь ласка, ступінь своєї згоди або незгоди з наведеними твердженнями, поставивши галочку в графі «Так» або «Ні». Тут немає хороших чи поганих, правильних

або неправильних відповідей, найкращим буде той, який дається за першим спонуканням». Проводимо тестування слухачів.

Питання 2. Проводиться підрахунок балів за кожною зі шкал. Отримані дані інтерпретуються згідно з характеристиками особистостей, які наведені в описі методики.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

Тема №7. Зовнішні детермінанти агресії.

Семінарське заняття на тему: Статеві-вікові особливості прояву агресивної поведінки.

Навчальна мета заняття: отримати знання про вікові та статеві відмінності прояву агресивних проявів.

Кількість годин: 6 годин.

Навчальні питання:

1. Дитяча агресія. Агресія у підлітковому віці.
2. Агресія у зрілому віці. Агресія у людей похилого віку.
3. Статеві відмінності в агресивній поведінці людей.

Методичні вказівки до першого питання: готуючись до першого питання студенти повинні зрозуміти різницю в проявах агресії в різному віці. Агресивні дії в дитини можна спостерігати вже з самого раннього дитинства. У перші роки життя агресія виявляється майже виключно в імпульсивних приступках упертості, часто не піддаються управлінню дорослими. Виражається це, найчастіше, спалахами злості або гніву, що супроводжуються криком, бриканням, кусанням, забіякуватістю.

Потрапляючи в конфліктну ситуацію між спонтанним інтересом і батьківським "не можна", дитина мимоволі відчуває сильну депривацію - обмеження можливості задоволення своїх потреб. Іншими словами, призводить до стану фрустрації. Дитина сприймає цю ситуацію як акт відкидання з боку батьків. Неможливість вирішення конфлікту призводить до того, що в ньому прокидається злість, відчай, агресивні тенденції.

Методичні вказівки до другого питання: в цьому питанні студенти мають навчитися визначати особливості агресивних проявів у осіб зрілого та похилого віку. У дорослих, агресія може розвиватися з негативного життєвого досвіду або психічного захворювання. У деяких випадках люди, які страждають від депресії, тривоги або пост травматичного стресового розладу ненавмисно проявляють агресивну поведінку, в результаті їх стану. Для тих, хто не має медичного або емоційного розладу, агресивна поведінка, як правило, відповідь на розчарування.

Викинуті з активного життя соціуму особи похилого віку (вихід на пенсію), вони гостро починають відчувати самотність через величезну кількість часу і нездатності знайти собі заняття. Виникає почуття

покинутості й непотрібності. Літня людина, як розпещена дитина, починає вимагати уваги, часто викликаючи до себе негативне ставлення.

Методичні вказівки до третього питання: студенти повинні ознайомитись з теоретичними основами гендерних та вікових особливостей агресивної поведінки. Зазвичай в суспільстві можна розрізнити два типи гендеру - чоловічий і жіночий, проте набір гендерів буває набагато ширше, зокрема, в Таїланді розпізнається п'ять гендерів, включаючи катой і два гендеру лесбіянок, що відрізняються маскулінністю і фемінінністю. У чукчів до кінця XX століття розрізнялися чоловіки-гетеросексуали, чоловіки-гетеросексуали, що носили жіночий одяг, чоловіки-гомосексуалісти, що носили жіночий одяг, жінки-гетеросексуали і жінки, що носили чоловічий одяг. При цьому носіння одягу могло означати і виконання відповідних соціальних функцій.

Теми рефератів

1. Вплив однолітків на формування агресивної поведінки
2. Агресія у підлітковому віці
3. Співвідношення агресії та насильства

Питання цільових виступів студентів:

1. Психокорекція агресивної поведінки дітей.
2. Агресія в підлітковому віці.
3. Агресія в зрілому віці.
4. Агресія в геронтологічному віці.

Література.

Основна:

1. Сельченко К.В. Психология человеческой агрессивности / К.В. Сельченко. – Мн., 1999. – 471с.
2. . Фурманов И.А. Детская агрессивность / И.А. Фурманов – М., 2002. – 192 с.
3. . Чижова С.Ю. Детская агрессивность / С.Ю. Чижова – Изд-во Академия развития, 2005. – 160 с.

Додаткова:

1. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции / Л.М. Семенюк – М.: Флинта, 1998. – 96 с.
2. Холичер В. Человек и агрессия / В. Холичер – М.: Прогресс, 1975. – 132 с.
3. Эдвиг Антье Агрессивность / Антье Эдвиг – Фаир – Пресс, 2006. – 192 с.

Практичне заняття за темою: Виявлення акцентуацій характеру за методикою К. Аеонгарда та Г. Шмішека

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати методику з виявлення акцентуації характеру, засвоїти порядок проведення методики та інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою К. Леонгарда та Н. Шмішека.
2. Підрахунок балів із застосуванням коефіцієнтів. Інтерпретація отриманих даних.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Кортнева Ю. Диагностика актуальной проблемы / Ю. Кортнева. — М. : Институт Общегуманитарных Исследований, 2004 — 240 с.
2. Прядин В.П. Психодиагностика личности : Избранные психологические тесты : Практикум. – Сургут : Сургутский гос. пед. ун-т, 2014. – 215 с.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики з виявлення відповідальності особистості.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Питання 1. Для виявлення названих акцентуацій можна застосувати скорочений варіант методики К. Леонгарда — Г. Шмішека, яка у повному обсязі виявляє 10 акцентуацій характеру.

Студентам роз'яснюється інструкція проведення дослідження: Вам пропонується ряд тверджень, які стосуються Вашого характеру У випадку згоди з твердженням Ви відповідаєте «так» (чи знаком «+»), у випадку незгоди — «ні» (чи знаком «—»). Відповіді фіксуйте на спеціальному бланку і довго не задумуйтеся над ними.

Питання 2. Обробка та інтерпретація відповідей. Ключі переведення відповідей у бали за окремими акцентуаціями

Набраний за кожною акцентуацією показник повинен знаходитись у діапазоні 0—24 бали.

На його підставі за кожною акцентуацією формулюється один із таких висновків:

- акцентуація відсутня, не виражена — 0—7 балів;
- акцентуація присутня, помірно виражена — 8— 12 балів;
- акцентуація яскраво виражена — 13-24 бали. Якщо жодний показник не перевищує 12 балів, можна вирахувати індивідуальний середній показник за всіма чотирма акцентуаціями і звернути увагу на ті показники, які його перевищують.

Акцентуація полягає в загостренні, надмірному вираженні риси, характеристики людини, що є крайнім варіантом норми. Акцентуація спричиняє девіантну поведінку і значуще пов'язана з окремими видами злочинів.

Найбільш розповсюдженою є акцентуація характеру, яка виникає у підлітковому віці та найбільш виразно проявляється до повноліття. Далі акцентуація набуває прихованої форми, але в окремих ситуаціях суттєво впливає на поведінку людини.

Серед акцентуацій характеру чотири найбільш значуще пов'язані зі скоєнням злочину. Це - гіпертимна, демонстративна (істероїдна), нестійка (дистимічна) та збудлива (епілептоїдна) акцентуації.

Особистість із гіпертимною акцентуацією характеру схильна до вчинення ситуативних, ризикованих і «героїчних» злочинів, групових злочинів у ролі підбурювача чи виконавця, злочинів у стані сп'яніння.

Особистість з демонстративною акцентуацією характеру схильна до вчинення злочинів як засобу привернення уваги до себе, висування вимог, викликання почуття співпереживання, жалю. Їй також показові симуляції самовбивства, демонстративні членушкодження тощо.

Особистість із нестійкою акцентуацією характеру схильна до вчинення імпульсивних (кепсько усвідомлюваних, швидкоплинних) злочинів насильницької спрямованості з проявами жорстокості й особливої жорстокості.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

Тема №8. Індивідуальні агресивні детермінанти: особистість.

Практичне заняття за темою: Діагностика схильності особистості до ризикованої поведінки за методикою Т.В.Корнилової.

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати методику з виявлення схильності особистості до ризикованої поведінки, засвоїти порядок проведення методики та інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою спрямованою на діагностику «готовності до ризику» і «раціональності» як особистісних регуляторів прийняття рішень Т.В.Корнилової..
2. Підрахунок балів за шкалами та інтерпретація отриманих даних по результатам тестування.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Корнилова Т.В.Сборник: Психология общения. Энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Бодалева, 2011, Когито Центр Москва, 463с.
2. Медведев В. С. Кримінальна психологія: Підручник.— К.: Атіка, 2004.- 368 с.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики з виявлення схильності особистості до ризикованої поведінки.

II. Порядок проведення основної частини заняття:

Питання 1. Вам запропонований ряд висловлювань. Якщо висловлювання в основному характеризує вас, то в бланку «Протокол» ви ставите «+1», якщо воно характеризує вас тільки наполовину - «0», якщо воно вам не відповідає - «-1».

Питання 2. Проводимо підрахунок балів за шкалами та інтерпретуємо отримані дані.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

Тема №9. Індивідуальні агресивні детермінанти: установки та гендер.

Практичне заняття за темою: Діагностика схильності особистості до ризикової поведінки за методикою Г.Шуберта.

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати методику з виявлення схильності особистості до ризикової поведінки, засвоїти порядок проведення методики та інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою виявлення схильності до ризику Г. Шуберта.
2. Підрахунок балів по результатам тестування та інтерпретація отриманих даних.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Корнилова Т.В.Сборник: Психология общения. Энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Бодалева, 2011, Когито Центр Москва, 463с.
2. Пряжеин В.П. Психодиагностика личности : Избранные психологические тесты : Практикум. – Сургут : Сургутский гос. пед. ун-т, 2014. – 215 с.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики з виявлення схильності особистості до ризику.

II. Порядок проведення основної частини заняття:

Питання 1. Вам пропонується відповісти на 25 запитань, використовуючи один із таких варіантів відповіді:

- ні;
- скорше ні, ніж так;
- середнє між так і ні, важко визначитися;
- скорше так, ніж ні;
- так.

Відповіді фіксуйте на спеціальному бланку.

Питання 2. Проводиться підрахунок балів. Отримані дані інтерпретуються згідно з правилами, вказаними в методиці.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

Тема №10. Біологічні основи агресивного походження людини.

Семінарське заняття на тему: Методи та підходи вивчення агресії.

Навчальна мета заняття: отримати знання про методи та підходи при вивченні агресивної поведінки.

Кількість годин: 2 години.

Навчальні питання:

1. Експериментальні та неекспериментальні підходи у дослідженні агресії.
2. Опитування як метод вивчення агресивної поведінки.

Методичні вказівки до першого питання: готуючись до першого питання студенти повинні отримати знання про експериментальні та неекспериментальні підходи при дослідженні агресивних проявів. Вивчати агресивну поведінку у людей особливо важко, бо вона сама по собі небезпечна. Дослідники змушені спостерігати і розуміти агресію, не провокуючи при цьому людей заподіювати один одному шкоди. Один з порівняно безпечних способів вивчення агресії полягає в пошуку «природно виникають» випадків агресії і реєстрації подій, супутніх інциденту.

Психологи також досліджують агресивні прояви в поведінці за допомогою цілого ряду методик, розроблених для дослідження агресії безпечним і одночасно науково строгим способом. Нижче ми розглянемо різні методи, використовувані для вивчення агресивної поведінки. Деякі з них застосовуються виключно в експериментах, інші ж можуть бути використані як в експериментальних, так і в НЕ експериментальних дослідженнях.

Методичні вказівки до другого питання: в цьому питанні студенти мають визначити особливості діагностики агресивної поведінки за допомогою опитувальників. При цьому часто використовуються відповіді людей для отримання необхідної інформації. Ці відомості можуть повідомлятися як самим об'єктом дослідження, так і знайомими цієї людини (наприклад, друзями, родичами). Для вимірювання агресивності психологи розробили безліч опитувальників. Деякі з них присвячені загальній агресивності, інші ж призначені для вивчення агресивної поведінки в конкретних ситуаціях. У багатьох випадках опитувальники складено так, щоб випробовувані не знали про зацікавленість дослідника у виявленні їх агресивності. Справді, якщо питати прямо, багато людей посоромляться зізнатися, що брали участь в агресивних діях. Щоб отримати більш достовірну інформацію, дослідникам часто доводиться маскувати спрямованість питань.

Теми рефератів

1. Співвідношення агресії та насильства.

2. Алкоголізм та агресія.
3. Міжособистісне сприйняття агресивності.
4. Мотивація агресивної поведінки людей.

Питання цільових виступів студентів:

1. Покарання як форма насильства.
2. . Психологічні правила покарання дітей.
3. . Катарсис та агресивна поведінка.
4. . Емпатія, гумор як засоби запобігання людської агресії.

Література.

Основна:

1. Налчаджян А. Агрессивность человека / А. Налчаджян – М.: «Питер», 2007. – 736 с.
2. . Сельченко К.В. Психология человеческой агрессивности / К.В. Сельченко. – Мн., 1999. – 471с.

Додаткова:

1. Холичер В. Человек и агрессия / В. Холичер – М.: Прогресс, 1975. – 132 с.
2. . Эдвиг Антье Агрессивность / Антье Эдвиг – Фаир – Пресс, 2006. – 192 с.
3. . Ярмоленко Г.П. Проявление агрессивности и враждебности в межличностном взаимодействии (На примере студенческой молодежи): Дис канд. психол. Наук / Г.П. Ярмоленко - СПб., 2004. - 161 с.

Практичне заняття за темою: Виявлення конфліктності особистості.

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати методику з виявлення конфліктності особистості, засвоїти порядок проведення методики та навчитись інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою виявлення рівня конфліктності автори: Н. Кіршева, Н. Рябчикова, адаптація В. С. Лозниці.
2. Підрахунок балів та інтерпретація отриманих даних по результатам тестування.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Медведев В. С. Кримінальна психологія: Підручник.— К.: Атіка, 2004.- 368 с.
2. Прядеин В.П. Психодиагностика личности : Избранные психологические тесты : Практикум. – Сургут : Сургутский гос. пед. ун-т, 2014. – 215 с.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики з виявлення рівня конфліктності особистості.

II. Порядок проведення основної частини заняття:

Питання 1. Вашій увазі пропонуються 11 ситуацій, кожна з яких передбачає 3 варіанти поведінки. Оберіть той варіант, який найбільше відповідає Вам, і

зробіть відповідну позначку у спеціальному бланку. Майте на увазі, що «поганих» чи «хороших» відповідей немає.

Питання 2. Проводиться підрахунок балів. Отримані дані інтерпретуються згідно з правилами, вказаними в методиці.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

Тема №11. Агресія в природних умовах.

Практичне заняття за темою: Виявлення відчуття самотності особистості.

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати методику з виявлення відчуття самотності особистості, засвоїти порядок проведення методики та навчитись інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою виявлення відчуття самотності, автори: Д. Рассел, А. Пепло, М. Фергюсон.
2. Підрахунок балів по результатах тестування та інтерпретація отриманих даних.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Медведев В. С. Кримінальна психологія: Підручник.— К.: Атіка, 2004.- 368 с.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики з виявлення відчуття самотності особистості.

II. Порядок проведення основної частини заняття:

Питання 1. Вам пропонується 20 тверджень, які стосуються Вашого життя. Уважно прочитайте кожне з них та оцініть, наскільки часто означені стани проявляються у Вашій поведінці. Відповідь дайте в одному з наведених варіантів на спеціальному бланку. Намагайтеся бути максимально щирими та об'єктивними. Відповіді фіксуйте на спеціальному бланку.

Питання 2. Проводиться підрахунок балів. Отримані дані інтерпретуються згідно з правилами, вказаними в методиці.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

Тема №12. Превентивні заходи та управління агресією.

Практичне заняття за темою: Виявлення рівня депресії особистості.

Навчальна мета заняття: Навчитись застосовувати методику з виявлення рівня депресії особистості, засвоїти порядок проведення методики та навчитись інтерпретувати отримані дані.

Кількість годин - 2. Місце проведення – аудиторія.

Навчальні питання:

1. Інструкція та порядок проведення тестування за методикою вивчення депресії В. Зунга, адаптація Т. М. Балашової.
2. Підрахунок балів та інтерпретація отриманих даних по результатам тестування.

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять:

1. Медведєв В. С. Кримінальна психологія: Підручник.— К.: Атіка, 2004.— 368 с.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття: ознайомлення з основами методики, порядку проведення методики з виявлення відчуття самотності особистості.

II. Порядок проведення основної частини заняття:

Питання 1. Уважно прочитайте кожне з наведених нижче речень. Залежно від того, як Ви відчуваєте себе останнім часом, поставте позначку в одній із граф бланку для відповідей. Намагайтеся довго не затримуватися над відповідями, будьте максимально щирими та об'єктивними.

Питання 2. Проводимо підрахунок балів та інтерпретуємо отримані дані.

III. Порядок проведення заключної частини заняття: проведення інтерпретації та обговорення отриманих результатів.

4.1.4. Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

Перелік питань до тем навчальної дисципліни		Література:
ТЕМА № 1. Агресія: визначення і основні теорії.		
	Агресія: робоче визначення. Агресія як поведінка. Агресія і намір. Агресія як заподіяння шкоди або нанесення образи. Агресія, яка зачіпає живі істоти. Агресія зачіпає реципієнта, який прагне уникнути нападу. Ворожа агресія в протилежність інструментальній агресії.	2,6 5,8,9
ТЕМА № 2. Теоретичні напрямки в описі агресії.		
	Агресія як інстинктивне поведінка: вроджене прагнення до смерті і руйнування. Агресія як інстинктивне поведінка: психоаналітичний підхід. Агресія як інстинктивне поведінка: погляд на проблему з позицій еволюційного підходу. Агресія як прояв спонукання. Агресія як прояв спонукання: мотивація заподіяння шкоди або шкоди іншим. Агресивне спонукання: фрустрація і агресія. Агресивні тенденції: теорія посилів до агресії Берковица. Агресивне збудження: теорія переносу збудження Зільманна.	1,2,8 1,2,7
ТЕМА № 3. Когнітивні моделі агресивної поведінки.		
	Модель утворення нових когнітивних зв'язків Берковица. Взаємозалежність пізнання і збудження. Когнітивні моделі агресивної поведінки. Агресія як придбана соціальна поведінка: пряме і вікарне навчіння насильству. Засвоєння	1, 2, 8 1,4

	агресивної поведінки. Регулятори агресивної поведінки. Концепція соціального навчання.	
	ТЕМА № 4. Методи систематичного вивчення агресії.	
	Експериментальні та неекспериментальні підходи в дослідженнях агресії. Методи вивчення агресивної поведінки за допомогою опитування. Архівні дослідження. Вербальна інформація про агресивну поведінку. Анкети. Особистісні шкали. Оцінювання іншими. Проективні методи. Спостереження агресії. Автомобільні сигнали. Міжособистісні конфронтації. «Ігрові» заходи агресії. Вимірювання вербальної агресії. Пряма фізична агресія: шкода без втрати. Лабораторні методи вивчення агресії. Вибір методу і підходу для вивчення агресії.	2, 4 1, 3, 5
	ТЕМА № 5. Становлення агресивної поведінки.	
	Засвоєння агресивної поведінки. Взаємовідносини в сім'ї. Моделі сімейного впливу. Відношення «батьки – дитина». Взаємовідношення з братами та сестрами. Стиль сімейного керівництва. Покарання, контроль та інші фактори. Взаємодія з однолітками. Навчання агресивним діям. Агресія та соціальний статус. Демонстрація моделей агресивного походження: вплив агресії, що спостерігається. Навчання на живих зразках: спостереження інших людей. Ставши жертвою насильства. Моделі агресії в засобах масової інформації. Вплив когнітивних процесів на розвиток агресії. Розпізнавання та інтерпретація «посилів до агресії» в соціальних ситуаціях. Вибір та оцінка реакцій на агресію. Чи стійкий агресивний показник: як на підставі знань про агресивність в дитячих справах прогнозувати рівень агресивності в зрілих годах?	1, 2, 3 1, 6
	ТЕМА № 6. Соціальні детермінанти агресії.	
	Фрустрація: запобігання шляху до бажаного як зовнішня агресія. Свідомство того, що фрустрація провокує або не провокує виникнення агресії. Від фрустрації до агресії: опосередковуючі фактори. Рівень фрустрації. Посили до агресії. Непередбачуваність фрустрації. Емоціональні та когнітивні процеси. Вербальний та фізичний напад: реальна і вдавана провокація як передумови агресії. Відкрита агресія. Помста. Пол і раса об'єкта як передумови агресії. Наказ є наказ: підпорядкування владі. Ефект присутності та вчинків третьою стороною. Присутність і статус сторонніх осіб.	2, 7 1, 2, 5
	ТЕМА № 7. Зовнішні детермінанти агресії.	
	Агресія і жара. Лабораторні та архівні дослідження, їх протиставлення та розв'язання протиріччя. Шум і агресія. Ефекти тісноти. Вплив забрудненого повітря на агресію. Зовнішні посилення до агресії як детермінанти агресивного походження. Індивідуальні характеристики як посилення до агресії. Предмети як призвідники агресії. Мас-медіа як джерело посилення до агресії. Самоусвідомлення: нагадування ззовні про те, хто ми та що ми собою уявляємо.	2, 4, 6 1, 8
	ТЕМА № 8. Індивідуальні агресивні детермінанти:	

	особистість.	
	Особистість і агресія: риси характеру, що мають відношення до насильства. Особистісні риси, що мають відношення до агресивності у нормальних індивідів. Тривога і агресія: страх соціального несхвалення. Упереджена атрибуція ворожості: доведення дурних намірів інших. Роздільність і емоційна чуттєвість: бурхлива реакція на провокацію. Локус контролю: ведення особистого контролю та агресії. Модель поведінки осіб, схильних до коронарних захворювань та агресія. Відчуття сорому і агресія: від самонеприйняття до ворожості і гніву. Особистість і «нормальна агресія». Насильники: агресори, ті, що абсолютно не контролюють і надмірно контролюють себе.	2, 8 4, 6, 8
	ТЕМА № 9. Індивідуальні агресивні детермінанти: установки та гендер.	
	Індивідуальні детермінанти агресії: установки та гендер. Установки, системи цінностей та агресія. Забобон і міжрасова агресія. Агресія за відношенням до «чужака»: роль уявного конфлікту. Система цінностей та агресії: ефект від самозвернення до внутрішнього миру. Гендер і агресія: чоловіки та жінки як агресори. Гендер і агресія: чоловіки та жінки як об'єкти агресії. Першопричина гендерних відмінностей в агресії: генетика та соціальні ролі.	1, 2, 7 1, 8
	ТЕМА № 10. Біологічні основи агресивного походження людини.	
	Роль факторів спадковості у формуванні агресивної поведінки людини. Аномалії, вивільнені половими хромосомами. Гіпотеза Y-хромосоми. Гіпотеза X-хромосоми. Гормони і агресивна поведінка. Центральна нервова система. Лімбічна система. Кора головного мозку. Взаємодія головного мозку та навколишнього середовища. Збудження і агресія. Вплив збудження на агресію. Схильність до збудливості, або реактивність. Вплив агресії на збудження. Застереження відносно біологічних джерел: «Пошук істини»; «Помилкові очікування»; «Побоювання біологічного втручання».	1, 2, 7 1, 7, 8
	ТЕМА № 11. Агресія в природних умовах.	
	Моделі впливу алкоголю та наркотиків на агресивність поведінки. Способи контролю за агресією у людини в стані алкогольного сп'яніння. Сексуальна агресія. Характеристики сексуального агресора. Алкоголь і сексуальна агресія. Вплив алкоголю на агресію по відношенню до жінок. Вплив алкоголю на сексуальне збудження. Модель впливу алкоголю на сексуальну агресію. Вплив порнографії на агресію. Вплив еротики на агресію. Вплив інтенсивної демонстрації порнографії. Вплив еротики на відношення до жінок. Агресія по відношенню до жінок. Природа сексуального/агресивного образу. Агресія, що пов'язана із спортивними подіями. Агресія глядачів. Агресія серед учасників.	1, 2, 4 4, 6

		Міжособистісний конфлікт в звичних умовах.	
		ТЕМА № 12. Превентивні заходи та управління агресією.	
		Покарання. Страх покарання. Здобуття вигоди за допомогою агресії. Сила і вірогідність боязні можливого покарання. Реальне покарання: чому воно учить? Покарання і кримінальне право: можливі парадокси. Катарсис. Розрядка напруги за допомогою агресивних дій. Емоційний катарсис. Катарсис і поведінкова агресія. Дія моделей неагресивної поведінки. Вплив моделей неагресивної поведінки. Когнітивні методи контролю агресії. Атрибуції і агресія. Вибачення або виправдання: чому вигідно говорити «пробачте». Індукція несумісних реакцій: емпатія, гумор і помірне сексуальне збудження як засоби запобігання людської агресії. Виробничий конфлікт. Тренінг соціальних умінь. Управління людською агресією.	1, 2, 6 1, 3, 9

5. Індивідуальні завдання

5.1.1. Теми рефератів

1. Вплив родини на формування агресивної поведінки дитини
2. Фрустрація як передумова виникнення агресії
3. Засоби масової інформації як джерело посилів до агресії
4. Агресія як інстинктивна поведінка
5. Гендерні особливості прояву агресивної поведінки
6. Вплив наркотичних препаратів на виникнення агресивної поведінки
7. Сексуальна агресія
8. Комп'ютерні ігри і агресія
9. Агресія у сфері освіти
10. Вандалізм як деструктивна агресивна поведінка
11. Агресія у спорті
12. Вплив однолітків на формування агресивної поведінки
13. Агресія у підлітковому віці
14. Співвідношення агресії та насильства
15. Алкоголізм та агресія
16. Міжособистісне сприйняття агресивності
17. Мотивація агресивної поведінки людей

5.1.2. Теми курсових робіт немає

5.1.3. Теми наукових робіт немає

6. Методи навчання

Навчання з дисципліни проходить у формі: лекцій, практичних занять, а також самостійної та індивідуальної роботи.

- конспектування лекцій та самостійне опрацювання лекційного матеріалу за власним конспектом лекцій;
- підготовка до семінарських занять;
- вирішення творчих практичних завдань;
- метод аналізу кейсів;

- інтерактивний метод роботи в малих групах.
Самостійна робота за кожною темою передбачає вивчення: наукової літератури за темою та підготовка відповідей на додаткові питання;
Індивідуальна робота передбачає виконання наукових робіт у вигляді рефератів та тематичних повідомлень.

7. Перелік питань та завдань, що виносяться на підсумковий контроль

Залік

1. Поняття агресії та агресивності.
2. Форми агресивної поведінки.
3. Нормативний підхід вивчення агресії.
4. Глибинно-психологічний підхід вивчення агресії.
5. Цільовий підхід вивчення агресії.
6. Емоційний підхід вивчення агресії.
7. Фрустраційна теорія агресивної поведінки.
8. Поняття агресії в теорії соціального навчання А. Бандури.
9. Поняття агресії в теорії спонукання.
10. Класифікація видів агресії виходячи з форм поведінки.
11. Класифікація видів агресії виходячи з відкритості прояву.
12. Класифікація видів агресії виходячи з мети.
13. Класифікація видів агресії виходячи з причини.
14. Класифікація видів агресії виходячи з спрямованості на об'єкт.
15. Психологічний підхід до класифікації видів агресії А. Басса.
16. Загальна характеристика конструктивної, деструктивної і дефіцитарної агресії.
17. Характеристика позитивної та негативної агресії.
18. Види дитячої агресивності.
19. Види патологічної агресії.
20. Особенності впливу спадкового чинника на формування агресивної поведінки.
21. Вплив хромосом на статеві відмінності в агресивній поведінці.
22. Роль андрогенів у формуванні агресивної поведінки.
23. Особливості нейропсихологічного методу.
24. Причини виникнення дитячої агресії.
25. Форми агресивної поведінки у дітей дошкільного віку.
26. Мотиваційна спрямованість дитячої агресивності.
27. Психокорекція агресивної поведінки дітей.
28. Агресія в підлітковому віці.
29. Агресія в зрілому віці.
30. Агресія в геронтологічному віці.
31. Біологічний підхід встановлення гендерних відмінностей в агресивній поведінці.
32. Соціокультурний підхід встановлення гендерних відмінностей в агресивній поведінці.
33. Експериментальний підхід дослідження агресії.
34. Неекспериментальний підхід дослідження агресії.
35. Методи дослідження агресії за допомогою опитування.
36. Методи дослідження агресії за допомогою спостереження.
37. Покарання як форма насильства.
38. Психологічні правила покарання дітей.
39. Катарсис та агресивна поведінка.
40. Емпатія, гумор як засоби запобігання людської агресії.

Перелік питань та завдань, що виносяться на підсумковий контроль

Екзамен

1. Біологічні та соціальні причини виникнення агресії.

2. Вербальний та фізичний напад: реальна та уявна провокація до агресії.
3. Механізми становлення агресивної поведінки людини.
4. Стійкість агресивної поведінки.
5. Особливості прояву агресії в різні вікові періоди.
6. Вплив з боку оточуючих як передумова агресії: підкорення наказам, ефект присутності та вчинків третьої сторони.
7. Відмінності між агресивною поведінкою та агресивними станами.
8. Агресія і спека.
9. Психологічні методи коригування агресивної поведінки.
10. Шум і агресія (ефект тісноти, вплив забрудненого повітря на агресію).
11. Психологія терору і тероризму.
12. Зовнішні детермінанти агресивної поведінки (індивідуальні характеристики, різноманітні предмети, мас-медіа).
13. Психологія серійних убивць.
14. Особистість та агресія: риси характеру, що впливають на агресивність.
15. Убивство як крайній вияв агресії.
16. Основні теорії агресії.
17. Агресія як інстинкт.
18. Насильники як агресори.
19. Агресія як спонука.
20. Установки, система цінностей та агресія.
21. Агресія як соціальна поведінка.
22. Чоловіки і жінки як агресори.
23. Методи та основні методики систематичного вивчення агресії.
24. Чоловіки і жінки як об'єкти агресії.
25. Становлення агресивної поведінки.
26. Роль спадкового чинника у формуванні агресивної поведінки людини. Аномалії, пов'язані з Y- та X-хромосомами.
27. Соціальні детермінанти агресії.
28. Гормони та агресивна поведінка.
29. Агресія та її залежність від установок особистості та статі.
30. Центральна нервова система й агресія.
31. Біологічні основи агресивної поведінки людини.
32. Перешкода на шляху до бажаного як передумова агресії.
33. Агресія у природних умовах.
34. Превентивні заходи та управління агресією.
35. Сімейні взаємини, стиль сімейного керівництва, моделі сімейного впливу у засвоєнні агресивної поведінки.
36. Когнітивні методи контролю агресії (атрибуції, пом'якшувальні обставини, пробачення та виправдання).
37. Взаємодія з ровесниками, моделі агресії в ЗМІ у становленні агресивної поведінки.
38. Наркотики і агресія.
39. Вплив когнітивних процесів на розвиток агресії.
40. Сексуальна агресія: характеристики сексуального агресора; вплив еротички і порнографії на агресію.
41. Характеристики об'єкта агресії – стать та раса об'єкта як передумова агресії.
42. Алкоголь: моделі впливу алкоголю на агресивність поведінки; способи контролювання агресії у людини в стані алкогольного сп'яніння.
43. Агресія, пов'язана зі спортивними подіями: агресія глядачів; агресія серед учасників.
44. Катарсис як поведінкова агресія: розрядка напруження за допомогою агресивних дій. Емоційний катарсис.

45. Покарання: чи є покарання ефективним засобом попередження агресії? Страх покарання.
46. Емпатія, гумор та помірне сексуальне збудження як засоби запобігання агресії.
47. Управління агресією.
48. Агресія у відповідь. Помста як вид агресії.
49. Збудження і агресія.
50. Вплив моделей неагресивної поведінки на схильність до агресії.

8. Критерії та засоби оцінювання результатів навчання здобувачів

Контрольні заходи оцінювання результатів навчання включають в себе поточний та підсумковий контроль.

Поточний контроль.

До форм поточного контролю належить оцінювання:

- рівня знань під час семінарських занять;
- якості виконання індивідуальної та самостійної роботи;
- перевірка виконання кейсу;
- оцінка роботи в малих групах.

Поточний контроль здійснюється під час проведення семінарських занять і має на меті перевірку набутих здобувачем вищої освіти знань, умінь та інших компетентностей з навчальної дисципліни.

У ході поточного контролю проводиться систематичний вимір приросту знань, їх корекція.

Оцінювання навчальної дисципліни проводиться за результатами поточного та підсумкового контролю:

- поточний контроль - 50 балів
- підсумковий контроль 50 балів.

Оцінка за поточний контроль складається з оцінювання аудиторної та результатів самостійної роботи здобувача.

Підсумкові бали з навчальної дисципліни визначаються як сума балів, отриманих здобувачем протягом семестру та балів, набраних на підсумковому контролі (заліку).

Здобувач вищої освіти має право на визнання результатів навчання (умінь, компетентностей) у неформальній та/або інформальній освіті, які поширюється на дисципліни обов'язкової та вибіркової компонент, що за тематикою та змістом відповідають як навчальній дисципліні загалом, так і її окремим розділам, темам, індивідуальним завданням (курсова робота, контрольна робота тощо), які передбачені робочою програмою (силабусом) конкретної навчальної дисципліни. (Посилання на Положення про порядок визнання в Харківському національному університеті внутрішніх справ результатів навчання (умінь, компетентностей) у неформальній та/або інформальній освіті http://univd.edu.ua/files/generaldocs/non_formal_education.pdf).

Умови визначення навчального рейтингу здобувача, а також вимоги і критерії оцінювання деталізовані нижче.

УМОВИ ВИЗНАЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО РЕЙТИНГУ ЗА ПЕРШИЙ СЕМЕСТР вивчення дисципліни			
Вид роботи	Кількість	Максимум балів за 1 вид роботи	Разом
Робота на лекційному занятті	12	1	12
Робота на семінарському та практичному занятті	12	2	24
Індивідуальне завдання	2	7	14
Підсумковий контроль (залік)	1	50	50

Всього			100
ЗА ДРУГИЙ СЕМЕСТР вивчення дисципліни			
Вид роботи	Кількість	Максимум балів за 1 вид роботи	Разом
Робота на лекційному занятті	8	1	8
Робота на семінарському та практичному занятті	8	3	24
Індивідуальне завдання	2	9	18
Підсумковий контроль (екзамен)	1	50	50
Всього			100
ВИМОГИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ			
Вид роботи	Кількість балів за один вид робіт	Критерії оцінювання	
Робота на лекційному занятті	1	Всі лекції з даного курсу мають інтерактивний характер, отже максимальну оцінку за роботу на лекції отримують здобувачі, які постійно включені в обговорення питань лекції, проявляють ініціативність.	
	0,5	Даний бал отримують здобувачі, які не беруть участі у обговоренні, втім демонструють уважність і не відволікаються від ходу лекції на сторонні справи.	
	0	Здобувач не приймає участі в лекційному занятті, порушує дисципліну, не слухає викладача, постійно відволікається або відсутній на занятті. Кожне пропущене заняття повинне бути відпрацьоване.	
Робота на семінарському та практичному занятті <i>перший семестр /другий семестр</i>	2/3	Здобувач бере участь в опрацюванні питань заняття (доповнення, відповідь на питання викладача), бере участь у вирішенні практичних завдань, виступає із змістовною доповіддю на питання за планом, проявляє ґрунтовну підготовку, висловлює власну точку зору щодо висвітлюваної проблеми й підкріплює її аргументацією, правильно відповідає на уточнюючі питання	
	1/2	Здобувач бере участь в опрацюванні питань (доповнення, відповідь на питання викладача), за умови, що відповідь буде правильною. Приймає участь у вирішенні практичних завдань але допускає несуттєві помилки.	

	0,5/1	Здобувач уважно слухає інших і іноді доповнює відповіді на питання заняття та епізодично приймає участь у вирішенні практичних завдань при цьому відповіді не обґрунтовані і з помилками.
	0	Здобувач не приймає участі в занятті, порушує дисципліну, не слухає інших, постійно відволікається або відсутній на занятті. Кожне пропущене заняття повинне бути відпрацьоване.
Індивідуальне завдання <i>перший семестр</i> <i>/другий семестр</i>	7-5/9-7	Індивідуальне завдання передбачає виконання здобувачем письмової роботи за обраною темою, яка має науковий характер і ґрунтується на аналізі інформації не менш ніж з трьох наукових джерел. Максимальну кількість балів отримують здобувачі, які демонструють належний рівень знань і розуміння теми, знайомство із основними тенденціями, виявляють аналітичні здібності, здатність до самостійного, системного, логічного і послідовного мислення. Роботу оформлено відповідно до вимог.
	4-2/6-4	Індивідуальне завдання виконано частково та потребувало доопрацювання. Окремим частинам викладу бракує аналітичного характеру.
	1/3	Виконано частково, доопрацювання не було здійснене, терміни порушені. Роботі суттєво бракує систематичного аналізу й логічного та послідовного викладу. Робота містить фактографічні неточності та/або необґрунтовані судження.
	0	Завдання не виконано або виконано з порушенням вимог академічної доброчесності
	1-50	Підсумковий контроль (екзамен) проводиться у вигляді усних відповідей на білети, що включають три питання. Підсумковий контроль (залік) проводиться у вигляді тестів (50 питань) кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал.
	50-41	Відповіді на усі питання білету відтворюються в повному обсязі, відповідь правильна, обґрунтована, логічна, містить аналіз і систематизацію, зроблені аргументовані висновки. Здобувач показує при цьому глибоке оволодіння матеріалом, здатний висловити власне ставлення до альтернативних міркувань з конкретної проблеми, проявляє вміння самостійно та аргументовано викладати матеріал.
	40-31	При відповіді на питання екзаменаційного білету відтворюється значна частина

Підсумковий контроль		питань. Здобувач виявляє знання і розуміння основних положень, певною мірою може аналізувати, порівнювати та робити висновки. Питання висвітлює повно, висвітлення їх завершене висновками, виявлене уміння аналізувати факти й події. Але у відповідях допущені несуттєві помилки, деякі незначні помилки, має місце недостатня аргументованість при викладенні матеріалу, нечітко виражене власне ставлення до фактів.
	30-21	В відповіді відтворюються основні моменти питань без достатнього розуміння; здобувач у цілому оволодів суттю питань з даної теми, намагається аналізувати факти й події, робити висновки. Але відповідь неповна, припускаються помилки, припущені неточності.
	20-1	Оцінюється відповідь, що містить рівень елементарного відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів, фрагментів питань. Здобувач виявив неспроможність в повному обсязі висвітлити питання чи питання висвітлені неправильно, безсистемно, з грубими помилками, відсутні розуміння основної суті питань, висновки, узагальнення. У відповідях припущені суттєві помилки.

Підсумковий контроль залік проводиться з метою оцінки результатів навчання на певному ступені вищої освіти або на окремих його завершених етапах.

Для обліку результатів підсумкового контролю використовується поточно-накопичувальна інформація, яка реєструється в журналах обліку роботи академічної групи. Результати підсумкового контролю з дисциплін відображаються у відомостях обліку успішності, навчальних картках здобувачів, залікових книжках. **Присутність здобувачів на проведенні підсумкового контролю заліку/екзамену обов'язкова.** Якщо здобувач вищої освіти не з'явився на підсумковий контроль (залік/екзамен), то науково-педагогічний працівник ставить у відомість обліку успішності відмітку «не з'явився».

Здобувач вищої освіти, який під час складання підсумкового контролю (заліку/екзамену) отримав незадовільну оцінку, складає його повторно. Повторне складання підсумкового екзамену допускається не більше двох разів з зоопсихології та порівняльної психології: один раз – викладачеві, а другий – комісії, до складу якої входить керівник кафедри та 2 науково-педагогічних працівника.

9. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
		Оцінка	Пояснення
90 – 100	Відмінно («зараховано»)	A	«Відмінно» – теоретичний зміст курсу освоєний цілком , необхідні практичні навички роботи з освоєним матеріалом сформовані, всі навчальні завдання, які передбачені програмою навчання, виконані в повному обсязі, відмінна

			робота без помилок або з однією незначною помилкою.
80 – 89	Добре («зараховано»)	B	« Дуже добре » – теоретичний зміст курсу освоєний цілком , необхідні практичні навички роботи з освоєним матеріалом в основному сформовані, всі навчальні завдання, які передбачені програмою навчання, виконані , якість виконання більшості з них оцінено числом балів, близьким до максимального , робота з двома-трьома незначними помилками.
75 – 79		C	« Добре » – теоретичний зміст курсу освоєний цілком , практичні навички роботи з освоєним матеріалом в основному сформовані, всі навчальні завдання, які передбачені програмою навчання, виконані , якість виконання жодного з них не оцінено мінімальним числом балів, деякі види завдань виконані з помилками , робота з декількома незначними помилками або з однією–двома значними помилками.
65 – 74	Задовільно («зараховано»)	D	« Задовільно » – теоретичний зміст курсу освоєний неповністю , але прогалини не носять істотного характеру, необхідні практичні навички роботи з освоєним матеріалом в основному сформовані, більшість передбачених програмою навчання навчальних завдань виконано , деякі з виконаних завдань містять помилки , робота з трьома значними помилками.
60 – 64		E	« Достатньо » – теоретичний зміст курсу освоєний частково , деякі практичні навички роботи не сформовані , частина передбачених програмою навчання навчальних завдань не виконана , або якість виконання деяких з них оцінено числом балів, близьким до мінімального , робота, що задовольняє мінімуму критеріїв оцінки.
21–59	Незадовільно («не зараховано»)	FX	« Умовно незадовільно » – теоретичний зміст курсу освоєний частково , необхідні практичні навички роботи не сформовані , більшість передбачених програм навчання, навчальних завдань не виконано , або якість їхнього виконання оцінено числом балів, близьким до мінімального ; при додатковій самостійній роботі над матеріалом курсу можливе підвищення якості виконання навчальних завдань (з можливістю повторного складання), робота, що потребує доробки
1–20		F	« Безумовно незадовільно » – теоретичний зміст курсу не освоєно , необхідні практичні навички роботи не сформовані , всі виконані навчальні завдання містять грубі помилки , додаткова самостійна робота над матеріалом курсу не приведе до значимого підвищення якості виконання навчальних завдань, робота, що потребує повної переробки

10. Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Бандурка А.М., Друзь В.А. Конфликтология. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1997. 356 с.
2. Бэрон Р. Агрессия : учеб. Пособие. СПб. : Питер, 2000. – 351 с.
3. Можгинский Ю.Б. Агрессия подростков: эмоциональный и кризисный механизм СПб. : Лань, 1999. - 128 с.

4. Великий В.М. Конфліктологія : навч. посібник Херсон: Вид. Чуєв С.М., 2006. 340 с.
5. Гетьманчук М.П., Гетьманчук П.М., Гнатюк С.С. та ін. Конфліктологія: навч. посібник Львів: ЛьвДУВС, 2016. 343 с.
6. Конфліктологія: [Підручник для студентів вищ. навч. закл. юрид. спец.] / Л.М. Герасіна, М.І. Попов, Н.П. Осіпова та ін.; За ред. Професорів Л. М. Герасіної та М.І. Панова. Харків: Право, 2002. 256 с.
7. Орлянський В.С. Конфліктологія : навч. посібник К.: Центр учб. літ., 2007. 160 с
8. Скібіцька Л.І. Конфліктологія : навч. посібник К. : Кондор, 2009. 384 с.
9. Яхно Т.П., Куревіна І.О. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. Посібник Київ : Центр учб. літ., 2018. 175 с.

Допоміжна:

1. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия : учеб. пособие СПб : Питер, 1997. - 330 с.
2. Тюріна В.О. Агресивність дітей і підлітків : навч. Посібник К. : ТОВ "Міжнар. фінансова агенція", 1997. - 28 с.
3. Петрова А.Б. Психологическая коррекция и профилактика агрессивных форм поведения несовершеннолетних с девиантным поведением : практ. руководство: учеб. пособие М. : Флинта: МПСИ, 2008. - 152 с.
4. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие М. : Академия, 2006. - 288 с.
5. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции : учеб. пособие М. : Флинта, 1998.- 96с.
6. Гутгенбюль А. Зловещее очарование насилия. Профилактика детской агрессивности и жестокости и борьба с ними СПб. : Академ. проект, 2000. - 224 с.
7. Орлянський В. С. Конфліктологія: Навч. посібник для вузів; Мін-во освіти і науки України, Запорізький нац. техн. ун-т. К.: Центр учбової літератури, 2007. 159 с.
8. Русинка І. Конфліктологія. Психологія запобігання і управління конфліктами: Навчальний посібник; Мін-во освіти і науки України. К.: Професіонал, 2007. 334 с.
9. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів: Навчальний посібник. К.: Кондор, 2004. 182 с.